

Tanulmány

Csibrány Lili

A Székesfehérvári keresztesek javait megerősítő oklevél (1193) filológiai jellemzői*

Abstract

This paper highlights the philological features of a 12th-century linguistic record, the charter confirming the property of the Székesfehérvár hospitallers (1193). The document from the earliest centuries of Hungarian written culture is an original and authentic charter thus its examination represents an especially important task in Hungarian historical linguistics as the study of Hungarian-language elements recorded in the Latin text with modern analytical tools may bring important results not only for the fields of science in question but any discipline with a historical interest. As the first step of scrutinizing the charter from the perspective of linguistics, we need to explore the extra-linguistics factors, thus in this paper I focus on these underlying conditions. I discuss the operation of the Order of the Hospital of Saint John of Jerusalem in Hungary, the monastery in Fehérvár, the circumstances of the creation of the charter and its author, while I also briefly discuss the issue of Hungarian-language elements in the charter.

Keywords: Order of Saint John, Hungarian historical linguistics, philology, charter, toponyms

1 Bevezetés

Írásomban egy, a magyar írásbeliség legkorábbi századaiból származó, nyelvtörténeti szempontból nagy jelentőséggel bíró, eredeti (azaz nem másolt) és hiteles (vagyis nem hamis) szórványemléknek, a Székesfehérvári keresztesek javait megerősítő oklevélnek (SZKO, 1193) filológiai jellemzőit kívánom megvilágítani, rámutatva a székesfehérvári keresztesek oklevelének nyelvtörténeti jelentőségére, s azzal összefüggésben a feldolgozásának indokolt voltára. Ehhez ugyanakkor az oklevéllel és annak keletkezésével kapcsolatos nyelven kívüli körülményekre is fontos figyelmet fordítanunk, hiszen ez nagyban hozzájárul az oklevél magyar nyelvi elemeinek pontos értékeléséhez. Érinteni fogom ezért röviden a Szent János-lovagrend magyarországi működését, a fehérvári rendház történetét, az oklevél kiadásának körülményeit (a magyarországi oklevélkiadás kontextusába helyezve), szerzőjének esetleg megállapítható személyét, illetőleg a latin nyelvű oklevélben található magyar nyelvi elemekről, az ún. szórványokról is ejtek néhány szót.

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 A Szent János-lovagrend és megjelenése Magyarországon

Az oklevél keletkezési körülményei nemigen világíthatók meg anélkül, hogy ne tennénk említést a Szent János-lovagrendről, a johanniták szerepéről Magyarországon.

A 11. századtól kezdődő, a Szentföld muzulmán kéz alóli felszabadítását célzó keresztes hadjáratok egyik következménye új társadalmi csoportok, a szerzetesi rendek mintájára megalkult lovagrendek létrejötte volt. Ezek a lovagi életmódot folytató nemesi fegyveresekből álló szervezetek többféle feladatot is elláttak: a katonáskodás mellett a zarándokok lelki gondozását, a betegek ápolását és gyógyítását is fő céljuknak tekintették. A Szent János-lovagrend egy már működő intézményből bontakozott ki a 12. század elején, Jeruzsálemben. Eredetileg a zarándokok befogadásának és a betegek ápolásának céljából alakult Ispotályos Rend a 12. század közepén Keresztelő Szent Jánost választotta pártfogójának, és Johannita Rend néven lovagrenddé szerveződött (Hunyadi 2006: 195).

A Rend jelentőségét a hitetlenek ellen folytatott több évszázados harcban elsősorban a szervezettsége jelentette, melynek alapjait a központosított adminisztratív egységek, vagyis preceptoriumok hálózata biztosította. Ezeket a preceptoriumokat tartományokba szervezték, melyeket egy-egy perjel irányított. Ő a Rend központi döntéshozó szervének, a ciszterci mintára kialakított generális káptalannak felelt, hiszen kinevezését tőle kapta. A tartományok a 13. századtól kezdődően újabb nagyobb területi egységekbe szerveződtek, melyeket eleinte nagyperjelségeknek, majd az 1270-es évektől „nyelv”-eknek (lingua, langue) neveztek. A területi szervezettség előnyeit természetesen a rendi vezetés élvezhette elsősorban. A Rend élén a generális káptalan döntéseit végrehajtó nagymester állt, aki az 1–5 évente megtartott káptalanok között az operatív tevékenységet is irányította. A fegyveres feladatok irányítása a marsall, az egyéb ügyekben való döntés joga pedig a nagypreceptor kezében volt. A Rend bevételeinek nagy részét – amelyek elsősorban az európai területeken szerzett földadományokon való, szervezett gazdálkodásból származtak – már a 12. század elején a Szentföld védelmére fordította (Hunyadi 2019: 127).

A szakirodalom által teremtett és fenntartott hagyomány szerint az első johannita lovagok a második keresztes hadjárat alkalmával (1147), a VII. Lajos francia király vezette sereggel jelentek meg Magyarországon (Reiszig 1925: 22). Reiszig Ede, a rend magyarországi történetének első igazán jelentős kutatója kétkötetes monográfiát szentelt a témának, művének ismerete elengedhetetlen a Szent János-lovagrend működésének vizsgálataihoz, ám napjaink kutatói (Ribi András, Hunyadi Zsolt) vele kapcsolatban több módszertani problémára is felhívják a figyelmet, és újabb kori kutatásaikkal tovább árnyalják a képet a magyarországi johanniták működését illetően. Kétségtelen ugyanis, hogy a rend és az első rendtagok magyarországi megjelenése a 12. század közepére tehető, ez azonban teljesen egybeesik az ausztriai és csehországi megtelepedésük idejével, és valószínűsíthetően nincs köze a második keresztes hadjárat hazánkon történő átvonulásához. Ma már az is bizonyosnak látszik, hogy a rend magyarországi kezdetei (Székes)Fehérvárhoz köthetőek, habár a szakirodalomban régebben az esztergomi rendházat vélték a lovagok első hazai megjelenésének (Ribi 2015: 74).

Az akkori magyar király, II. Géza jelentős támogatásban részesítette a szentföldi zarándokokat: Jeruzsálemben, „Isten, Szűz Anya és Szent István tiszteletére” templomot és szállót építtetett, melyek őrizetét az akkor már lovagrenddé szerveződött johannitákra bízta (Reiszig 1925: 22). Több mint valószínű, hogy a rend magyarországi megtelepedésében II. Géza feleségének, Eufrozina királynénak a szerepe legalább olyan jelentős volt, mint magáé a királyé. Erről tesz tanúbizonyságot maga az 1193-as oklevél is, amely szerint a fehérvári rendház befejezését ő segítette, s hatalmas adománnyal látta el azt.

3 A fehérvári kereszt (johannita) konvent története

A középkori Magyar Királyság szakrális központjának számító (Székes)Fehérvárott a 12. század második felében alapították meg a Jeruzsálemi Szent János-lovagrend (János-lovagok, johanniták) Szent István királyról elnevezett házát. Amint azt a szakirodalom több ízben is kiemeli, egy ilyen intézményre azért volt szükség, mivel a koronázó városba számos zarándok érkezett Szent István király és Szent Imre herceg sírjához (Ribi 2015: 73).

A fehérvári rendház építése Martirius esztergomi érsek nevéhez kötődik, aki a városközponttól nyugatra fekvő Szigeten Szent István király tiszteletére kezdett monostor építésébe. Az épület falai az érsek 1157-ben bekövetkezett halálakor még csupán félmagasságig álltak. Arra nincsenek megbízható adataink, hogy pontosan mikor telepedtek le a keresztetek Fehérváron, ám bizonyosnak tekinthető, hogy még Eufrozina királyné 1187-es száműzetése előtt. A királyné nagylelkű támogatásának motivációjaként lánya, Erzsébet hercegnő egy 1186-ban kelt levelében a jótékonykodást emelte ki, a karitás példaképeként megjelölve édesanyját: „sequens vestigia Eufrosine, matris mee, que domum hospitalis semper dilexit et promovit [...]”, azaz magyarul: „anyám, Eufroszina nyomait követvén, aki az Ispotályt mindig kedvelte és segítette” (Ribi 2015: 75, Hunyadi 2019: 198). Így talán nem véletlen, hogy Eufrozinát V. István 1272-ben kelt oklevele alapján a fehérvári konventben temették el, sőt Mártonffy Ernő még azt is felvetette, hogy II. Géza királyunk is itt nyugodott eredetileg (1918: 36).

A Székesfehérváron élő rendtagok létszámáról nincsenek adataink. Mártonffy Ernő véleménye szerint átlagosan húsznál nem lehetek többen (1918: 23), Siklósi Gyula pedig a prágai mintát tartja elfogadhatónak: ez alapján közel harmincan lehetek (1982: 8). A rendtagok többnyire nem éltek monasztikus életet, az esetek többségében nem is laktak a rendházban, hanem valamelyik birtokon tevékenykedtek, plébánosként szolgáltak vagy egy ispotályt irányítottak (Ribi 2015: 75). A rendtagok számához hasonlóan arra nézve sincs pontos adatunk, hogy Fehérvárott mikortól végeztek ispotályos tevékenységet, ám Erzsébet hercegnő korábban már említett oklevele alapján minden bizonnyal a kezdetektől fogva megvolt a konvent ezen funkciója (Ribi 2015: 76).

A fehérvári keresztetek birtoktörténetére fontos adatokat nyújt a konvent levéltára, amelyet Dalmady Sebestyén, a konvent főnöke 1543-ban Székesfehérvár eleste után Pozsonyba szállíttatott, és ott a káptalani levéltárban helyezte el (Ribi 2015: 71). Ez a magyarországi keresztetek egyetlen fennmaradt levéltára, melyből kiderül, hogy Nyugat-Európaéhoz képest a johanniták Magyarországon nagyon kevés magánadományban részesültek. Az elsőt feltehetően 1166-ban kapták, majd néhány évvel később, 1170-ben a rend újra támogatásban részesült. Ekkor III. Béla szentföldi birtokvásárlásra tett adományt a johannita nagymesternek, és a megvásárlandó birtok jövedelmét a szegények javára ajánlotta. Ez az esemény fontos mérföldkő lehetett a rend és Magyarország kapcsolatában, valamint a magyarországi johanniták szempontjából a fennállás időszakának kezdetét is jelentette (Hunyadi 2019: 198).

A 12. század végén a János-lovagrend már terjedelmes birtokok ura volt hazánkban, de éppen emiatt hamar viszályok alakultak ki közöttük, a pereskedések a 13. század első évtizedeiben folyamatosak voltak. Később pedig, a királyi adományok elmaradásával a rend virágkora hazánkban Luxemburgi Zsigmond uralkodásával ért véget, a fehérvári rendház pedig leginkább országos hatáskörű hiteleshelyi funkciójának köszönheti, hogy jelentős maradhatott a középkor végéig (Ribi 2015: 75).

4 Az oklevél filológiai adatai

A fehérvári keresztesek számára a 12. század utolsó évtizedének egyik legfontosabb mozzanata III. Béla király 1193-as adománylevele volt, amelyben édesanyja, Eufrozina királyné birtokadományait megerősítve hosszú évtizedekre meghatározta a rend hazai fejlődését.

Az oklevélből az ugyan nem derül ki, hogy ezek az adományok mikor kerültek a rendház tulajdonába, az azonban bizonyos, hogy több ilyen, adományként kapott birtok lett alapja később önállóvá váló rendházaknak, mint például Aracs, Gyánt, Újudvar, Csurgó és Varasd, melyeket ebből kifolyólag „Fehérvár filiái” néven emlegették (Mikos 1935: 2). III. Béla oklevelében ki is egészítette az adományt, és szavaiból úgy tűnik, hogy a Magyarországon, de legalábbis a Fehérváron megtelepedett johanniták továbbra is a szegények szolgálatának szentelték tevékenységüket. E megerősítő oklevél kiállításával a király célja elsősorban az volt, hogy a lovagok a nekik adományozott birtokok haszonélvezeti jogával háborítatlanul rendelkezhesenek. Erre tesznek utalást az oklevél kezdősorai is: „Q(uonia)m scrupulus questionis raro aut nu(n)q(uam) p(ro)uenit (et) emergit, cum titulus possessionis autentici sc(ri)pti b(e)n(e)ficio post(er)itatis memorie (com)mendat(ur)”, (CAH. 89) azaz magyarul: „Mivel ritkán vagy soha nem merült fel vagy támad kétely, ha a birtoklás jogcímét hiteles írás tartja fenn az utókor emlékezetében...”¹

A székesfehérvári keresztesek oklevele azon kevés, a magyar írásbeliség korai évszázadaiból származó forrásaink közé tartozik, amelyek tudományos szempontból a legnagyobb jelentőséggel bírnak: hiszen eredetiben fennmaradt, hiteles nyelvemlékről van szó. Az oklevél nyelvtörténeti jelentőségét egyrészt szórványanyagának gazdagsága adja: közel 400 magyar nyelvű szórványt fedezhetünk fel benne, melyeknek több mint négy ötöd része helyet jelölő tulajdonnév. Az oklevél szövegében ezen felül szép számmal találunk személyneveket is, kisebb arányban pedig közsői helymegjelöléseket, többnyire latin fordításban. Ez utóbbiak kapcsán azt fontos már most kiemelni, hogy egyes szórványok nyelvi értéke bizonytalanul határozható meg két vonatkozásban is. Egyrészt a személynévi és a helynévi státuszukkal kapcsolatban vannak bizonytalanul megítélhető említések, másrészt pedig az is kérdéses, hogy a latin vagy latinra fordított helymegjelölések (pl. *foueam uulpis*) mögött állt-e magyar helynévi struktúra (pl. *Ravaszyuk*-féle helynév), vagy sem. Mindezekre a kérdésekre az egyes szöveghelyek, nevek, helyjelölő szerkezetek részletes történeti és etimológiai vizsgálata adhat majd válaszokat. Az oklevél személynévi szórványaival én magam nem foglalkozom, a vizsgálataim a helynévi szórványokra és a helyet jelölő közsői elemekre irányulnak: ezek etimológiai és helynévtörténeti elemzését kívánom elvégezni. Ebben mintául szolgálnak számomra azok a nyelvemlékfeldolgozások (a Tihanyi alapítólevélről, a Tihanyi összeírásról, a Garamszenbenedeki és a Százi alapítólevélről, a Bakonybéli összeírásról stb.), amelyek az elmúlt bő évtizedben láttak napvilágot, főképpen debreceni nyelvtörténészek tollából (Hoffmann 2010, Szőke 2015, Kovács 2018, Pelczéder 2015).

Az általam vizsgált oklevél nyelvi elemzéséhez Mikos József közel egy évszázaddal ezelőtt (1936-ban) íródott munkája tekinthető előzményirodalomnak, ám ennek megállapításai kellő óvatossággal kezelendők. *A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék* c. munkájában Mikos az oklevelet több szempontú elemzésnek vetette alá. Többek között értékes megfigyeléseket tett az oklevél helyesírása kapcsán (lásd erről a későbbiekben is). A székesfehérvári keresztesek oklevele különleges helyet foglal el az Árpád-kori oklevelek sorában amiatt, hogy feltűnő módon és következetesen francia hatásra valló sajátosságokat mutat. Különösen feltűnő az [ny] hangnak *in* (*jn*, *-inn*) és a [l'~ly] hangnak *il* (*jl*, *ill*) betűcsoporttal való

¹ Az oklevél szövegének magyar fordítását Szőke Melinda készítette el.

Csibrány Lili:

*A Székesfehérvári keresztesek javait megerősítő oklevél (1193) filológiai jellemzői**Argumentum 19 (2023), 63–69**Debreceni Egyetemi Kiadó**DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2023/4*

jelölése. Előbbi jelölési forma szinte csak erre az oklevélre korlátozódik, utóbbira vannak későbbi példák. Bár a Mikos-féle feldolgozás az oklevélben szereplő szórványok lokalizációját és részletes magyarázatát is tartalmazza, és az adatok vizsgálatakor e munkára mindenképpen támaszkodhatom, az is nyilvánvaló azonban, hogy az eredményei – az elmúlt évszázad tudományos kutatásai fényében – nagy részben felülvizsgálatra, újraértékelésre szorulnak.

Maga az oklevél a következőképpen épül fel: az elején 55 birtok neve olvasható, amelyek a fehérvári rendházhoz tartoznak, majd a további, terjedelmesebb szövegrész ezeknek a birtokoknak a részletes határleírását, kiterjedését rögzíti. A részletezésben ugyanakkor több olyan birtok is feltűnik, amelyek az említett felsorolásban nem szerepelnek (pl. *Berk, Bokon*, illetve *Franca villa*), valamint olyan nevekkel is találkozunk, melyek pedig határleírás nélkül állnak (pl. *Areinnes, Cheuz, Dus, Gant, Horta, Izca, Feteil, Foda és Vilak*). A fehérvári keresztesek javai elsősorban Fejér, Somogy, Zala és Esztergom vármegyék területén helyezkednek el, de találkozunk a fehérvári rendház alá tartozó területtel Tolna, Veszprém, Bács, Bodrog és Baranya vármegyékben is.

5 Az oklevél „szerzője”

A szakirodalom olvasása közben fontos információkra bukkantam az oklevél diplomatikai jellemzőit illetően is. A latin nyelvű okirat végén olvasható „Da[ta] est carta p(er) man(us) magist(ri) Kathapani, Alb(e)nsis, p(re)positi, aule regis cancellarii” (CAH. 92) (azaz magyarul: „Az oklevél Katapán mester, székesfehérvári prépost, a királyi udvar kancellárja keze által kelt”²) szövegrész ugyanis lényeges mérföldkőnek látszik a magyar kancellária hivatali szervezetének és az oklevelek formai elemeinek megszilárdulásában.

Az oklevélírás korábbi bevett gyakorlata szerint a „datum per manus” formula az oklevelek íróját nevezte meg. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy az 1193. évi oklevél szerzője Katapán, akiről tudni kell, hogy 1190-től 1198-ig királyi kancellár és fehérvári prépost volt, 1198-tól haláláig pedig az egri püspöki méltóságot töltötte be (Karácsonyi 1901: 328). A szakirodalom őt nevezi az „első igazi kancellár”-nak, előtte a kancellárság ugyanis még nem volt méltóság, hanem csupán hivatal, melynek élén prépostok álltak, akik püspökké szenteltetésük után megváltak ettől a címtől. A 12. század végétől azonban a kancellár már egy magasabb rangú, részben politikai színezettel bíró méltóságként működött, akinek már csak az oklevelek szellemi részéhez, ellenőrzéséhez volt köze, azok külső kiállítása, megszövegezése a nótáriusokra volt bízva. Katapán előbb III. Bélának, majd fiának, Imre királynak a kancellárja volt úgy, hogy időközben egri püspökké emelték. Ennek magyarázata az lehet, hogy az új szervezet, melynek megszilárdulásában kétségtelenül nagy szerepe volt, még nem bírta volna el a személyi változást, ezért Katapán még egy ideig megmaradt a királyi udvarnál elfoglalt szerepében is (Fejérpataky 1885: 32–33). A kancellár „írói” szerepének formalítására lehetnek bizonyítékok III. Béla ránk maradt, eredeti oklevelei, melyek végén ugyan Katapán neve szerepel, ám valószínűsíthetően nem egy kéztől származnak (Fejérpataky 1885: 34).

Az 1193. évi oklevél helyesírása tekintetében azonban egyedülállónak számít, ami több aspektusból megvilágítva is erősíti Katapán szerzői voltát. Ennek kapcsán érdekes felvetés, hogy némely szakmunkák szerint a kancellár közeli kapcsolatban állhatott III. Béla király névtelen jegyzőjével, Anonymusszal, míg mások azonosnak is tekintik vele. Nyelvészeti szempontból támogatja ezt az elképzelést a székesfehérvári oklevél és a P mesternek tulajdonított

² Szőke Melinda fordítása.

Csibrány Lili:

A Székesfehérvári keresztesek javait megerősítő oklevél (1193) filológiai jellemzői

Argumentum 19 (2023), 63–69

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2023/4

geszta közös sajátossága: a franciás jegyek használata. Kérdés azonban, hogy mindennek hátterében a két nyelvemlék szerzőjének azonossága vagy pedig a közös szellemi háttér, képzettség áll.

Katapán elődje, Adorján, aki 1185 és 1187 között töltötte be a királyi kancellár szerepét, bizonyíthatóan francia egyetemen tanult diplomatikát. Emiatt, illetve erdélyi püspöki tisztsége miatt is Sebestyén Gyula mellette érvel Anonymus személyét illetően, Katapán szerzőségét pedig elveti, mondván, „az első igazi kancellár” a magyar királyi kancellária megalapítója és szervezője nem nevezné magát egyszerűen csak Béla király nótáriusának (Sebestyén 1898: 71). Vele szemben Hóman Bálint szerint a franciás ortográfiához nem szükséges párizsi iskolázás, csak a francia kultúra hatása, III. Béla udvara pedig közeli összeköttetésben volt Franciaországgal. Ugyanakkor nem zárja ki azt sem, hogy Katapán, mint a magyar kancellária megszervezője, magas szintű képzettségét külföldi egyeteme(ke)n szerezte, a francia kultúra királyi udvarban érezhető hatása miatt pedig valószínűsíthető, hogy tanulmányai helyszíne Párizs volt (Hóman 1912/2003: 84). Bogdán István pedig arra mutatott rá, hogy még ha Katapán nem is tanult Franciaországban, elődjének, a Párizsban végzett Adorjának a hatása mindenképpen tetten érhető tevékenységében, így akár helyesírására is befolyással lehetett (Bogdán 1980: 78).

Az itt taglalt érvek erősítik azt az elképzelést, hogy az oklevél megszövegezője maga Katapán kancellár lehetett. Azt az igen összetett kérdést azonban, hogy milyen viszony fűzhetette Anonymushoz, esetleg azonos lehetett-e vele, a székesfehérvári oklevél és a geszta teljes körű nyelvtörténeti feldolgozása és összehasonlítása után sem biztos, hogy megválaszolhatjuk.

6 Kitekintés

Tanulmányomban a Székesfehérvári keresztesek javait megerősítő oklevél (1193) nyelvtörténeti vizsgálatának megalapozásaként a feldolgozandó forrás háttérkörülményeit mutattam be. Ezt követően kutatásom további célja az oklevélben szereplő helynévi (és helyet jelölő) szórványok birtokok szerinti feltárása a történeti helynév-rekonstrukció módszerére támaszkodva. Ez a nyelvi rekonstrukció a helynevek komplex történeti-etimológiai vizsgálatát jelenti, vagyis a hagyományos helynév-etimológiával szemben tekintettel van az egyes nyelvtörténeti adatok mögött húzódó korabeli formára, a fonológiai szerkezet mellett a denotatív jelentésre, illetve a morfológiai felépítettségen túl a szemantikai struktúra megvilágítására és a nyelvészociológiai értékek bemutatására is. A történeti helynév-rekonstrukció egyik alapelve az, hogy a helynévfejtést mindig az adott név teljes adatsorának tagjaként kell értelmezni, és annak a forrásnak az elemeként kell interpretálni, amelyben előfordul. Ideális esetben a név denotatív jelentése a pontos lokalizációjához kötött, ám ha ennek megállapítása nem lehetséges, az általa jelölt hely fajtájának vizsgálatát kell elvégezni (lásd ehhez bővebben Hoffmann, Rác & Tóth 2018: 135–139).

Mindennek fényében a székesfehérvári oklevél újrafeldolgozása erősen indokoltnak látszik: a közel egy évszázad alatt felszaporodott forráskiadványok, történeti földrajzok és más kézikönyvek adatainak bevonása hozzájárul ahhoz, hogy a lehető legpontosabb képet rajzolhassunk meg a keresztesek javait megerősítő oklevélben szereplő birtokokról. Ha helynévi szórványok pontos azonosítása megvalósul, az oklevél egyes adatait az általuk jelölt helyekre vonatkozó teljes történeti adatsorokban tudjuk elhelyezni. Ez a kulcsa minden további nyelv- és névtörténeti analízisnek.

Irodalom

- Bogdán István (1980): *Régi magyar históriák*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- CAH. = *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. (1994): Compositus Georgius Györffy. Monumenta Medii Aevi. Budapest: Balassi Kiadó.
- Fejérpataky László (1885): *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest: M. T. Akadémia.
- Gy. = Györffy György (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hoffmann István (2010): *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hoffmann István, Rác Anita & Tóth Valéria (2018): *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hóman Bálint (1912): A honfoglaló törzsek megtelepedése. In: Bárány Attila (szerk.): *Magyar középkor (Hóman Bálint munkái I.)*. Máriabesnyő, Gödöllő: Attraktor, 2003, 63–104.
- Hunyadi Zsolt (2006): A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig. In: Laszlovszky József, Majorossy Judit & Zsengellér Gyula (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk*. Máriabesnyő, Gödöllő, 195–208.
- Hunyadi Zsolt (2019): Keresztesek, lovagrendek. Válogatott tanulmányok. *Fontes et Libri 4*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke.
- Hunyadi Zsolt (2010): The hospitallers in the medieval kingdom of Hungary c. 1150–1387. *METEM Books 70*. Budapest.
- Karácsonyi János (1901): *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. kötet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kovács Éva (2018): *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Mártonffy Ernő (1918): *A székesfehérvári ispotály története*. Bölcsészdoktori értekezés. Dárda.
- Mikos József (1936): *A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Pelczéder Katalin (2015): A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*, 55–68.
- Ribi András (2015): A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban. *Fons*. 22. évf. 1. sz. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány.
- Dr. Reiszig Ede (1925): *A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon I. rész*. Budapest: A nemesi évkönyv kiadása.
- Dr. Reiszig Ede (1928): *A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon II. rész*. Budapest: A nemesi évkönyv kiadása.
- Sebestyén Gyula (1898): *Ki volt Anonymus?* II. kötet. Budapest: Grill Károly.
- Siklósi Gyula (1982): A középkori Sziget. In: Demeter Zsófia (szerk.): *Palotavárosi írások*. Székesfehérvár: Fejér megyei Múzeumok Igazgatósága, 6–11.
- Szöke Melinda (2015): *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.